

”בקרב א-להים ישפט”*

בין קרא לסברא בפרק ראשון בסנהדרין

א. פתיחה

מסכת סנהדרין פותחת בהצגת שלשה סוגים של בתי דין: בית דין של שלשה; בית דין של עשרים ושלשה ובית הדין הגדול שבירושלים של שבעים ואחד דיינים. הפרק הראשון במסכת עוסק, רובו ככולו, ביחס שבין בתי הדין השונים, במבניהם ובסמכות העניינית שלהם (אילו דינים שייכים להם).

נראה שמספר הדיינים שבכל בית דין מצביע על תפקידו המסוים, ומתוך כך ניתן לעמוד על טיב חלוקת הדינים ביניהם.

ב. מספר הדיינים – בין דרשה לסברא

1. בית דין של שלשה

המשנה כלל אינה מסבירה כלל מדוע נצרכים שלשה דיינים, ועוסקת רק בשאלה אילו דינים נדונים בפני שלשה. בניגוד לכך, בנוגע לבתי דין של עשרים ושלשה ובתים אחדים נדונים מסבירה את הצורך במספר זה של דיינים דוקא. המקור לחיוב שלשה דיינים מובא רק בגמרא, ונחלקו לגביו ר' יאשיה ור' יונתן:

שלשה מנלן? דתנו רבנן: ונקרב בעל הבית אל הא-להים – הרי כאן אחד, עד הא-להים יבא דבר שניהם – הרי כאן שנים, אשר ירשיען א-להים – הרי כאן שלשה, דברי רבי יאשיה. רבי יונתן אומר: ראשון תחילה נאמר, ואין דורשין תחילתו, אלא: עד הא-להים יבא דבר שניהם – הרי כאן אחד, אשר ירשיען א-להים – הרי כאן שנים, ואין בית דין שקול – מוסיפין עליהן עוד אחד, הרי כאן שלשה. (ג:)

* המאמר נכתב לעילוי נשמת חברי אריאל בן יעל יקותיאל ז"ל. עקב הלב מכל וְאֶנְשׁ הוּא מִי יִדְעֶנּוּ. הפניה סתמית במאמר מפנה למסכת סנהדרין, וברמב"ם – להלכות סנהדרין.

ר' יאשיה לומד מהפסוק את הצורך בשלשה דיינים.¹ ר' יונתן² חולק וסובר שלא ניתן ללמוד מהפסוק הראשון.³ אשר על כן, ר' יונתן לומד מהפסוקים את שני הדיינים הראשונים, ואלו את השלישי הוא לומד מסברא – כדי שלא יהיה בית-דין שקול. עם זאת, לכולי עלמא נצרך לימוד מהפסוקים כדי להסביר מדוע יש צורך ביותר מדיין אחד, ואי אפשר ללמוד את הצורך בשלשה דיינים מסברא.⁴

לכאורה, ניתן היה להגיע לשלשה דיינים מסברא פשוטה: דיין אחד אינו מספיק כדי לדון, שכן מסתבר שהכרעת דין אובייקטיבית זקוקה לדעת רבים⁵ ולכן זקוקים לשני דיינים,⁶ אלא שאין בית-דין שקול ועל כן יש צורך בדיין שלישי שיכריע ביניהם. שמא זאת גם הסיבה שהמשנה לא ראתה צורך להסביר מדוע נצרכים שלשה דיינים, מפני שהדבר ברור מסברא. הגמרא ביבמות קא. מבארת שדרושים שלשה דיינים לביצוע חליצה, שכן אין בית-דין שקול. התוספות מעירים שם:

ואין ב"ד שקול מוסיפין עליהם עוד אחד – הכא גבי חליצה אתי שפיר דאין ב"ד שקול מוסיפין עליהם עוד אחד דהא איכא כמה פלוגתי במתני' אבל לענין סמיכת פר דבעינן נמי שלשה קשה וי"ל דהתם נמי איכא פלוגתא אי בעינן בכל כחו (חגיגה טז:) ועי"ל דבכל דוכתינן דבעינן ראוי לב"ד אין ב"ד שקול. (תוספות ביבמות קא.)

שואלים תוספות – מדוע גם בדברים שאין בהם מחלוקת, כגון סמיכת פר העלם דבר של ציבור, קיימת דרישה שלא יהיה בית-דין שקול? תוספות יוצאים מנקודת הנחה שהדרישה

¹ ואכן, אף לאחר הדיון בדעת ר' יאשיה מסקנת הסוגיא היא כי לשיטתו אין בעיה בדיני ממונות שיהיה בית-דין שקול, ואלו לא היו שלשה פסוקים – הוא לא היה מצריך שלשה דיינים.

² כדרכו בדרשות מריבוי אזכורים בתורה, אין ללמוד מהאזכור הראשון שהרי הוא בא ללמד את עצם הדין, ואין הוא מיותר.

³ רש"י (ג: ד"ה אין דורשין תחילות) מסביר שלומדים מהפסוק הראשון את הצורך שהדיינים יהיו מומחים. היד רמה (שם ד"ה ואיבעיא) חולק ומפרש שלומדים מהפסוק הראשון את עצם החיוב להזקק לדיינים.

⁴ לימודים אלו מופיעים גם בירושלמי (א', א).

⁵ אין להקשות מכך שדיין שהוא מומחה לרבים וקבלוהו הציבור עליהם – דינו דין מדאורייתא, שכן מדברי סופרים אף במומחה לרבים נצרכים שלשה, ולהלכה נפסק שאין לדון יחיד. ראו את דברי התוספות (בכורות לו: ד"ה פסק): "ומיהו בזמן הזה אין נראה שיהא שום אדם חשיב מומחה להתיר בכור ונדר ביחידי ולדון דיני ממונות".

היו מן האחרונים שתנצו שאמנם אחד שדן דינו דין אך אינו נחשב "בית דין" (אבן האזל ב', י; הגר"ד ב'שיעורי הרב', "בדין חד נמי כשר" סעיף ו). ניתן גם להסביר שהצורך ב"שקבלוהו עליו רבים" מהווה תחליף לדעת רבים.

⁶ שאכן נחשבים כבר לבית דין, אלא שזה "בית דין חצוף" (ג.).

לבית־דין שקול היא דרישה ”טכנית” באִפְיָה – מתוך צורך להכריע את הדין. בתירוצם הראשון מאמצים תוספות את ההנחה שבית־דין שקול זו דרישה להכרעה, וגם בסמיכת פר יש מחלוקות הזקקות הכרעה.

מתירוצם השני עולה שהצורך שלא יהא בית־דין שקול הוא מהותי – בכל מקום שנצרך בית דין לא יכול להיות שהוא יהיה שקול, שכן יכולת ההכרעה של בית הדין מהותית להגדרתו ככזה. תפקידו המרכזי של בית הדין הוא להסדיר את היחסים שבין אדם לחברו על ידי הכרעת מחלוקות, ולכן בכל מקום שנצרך בית דין, גם בשביל דבר שבו הוא נצרך בשל סמכותו ההלכתית גרידא, יש צורך שבית הדין לא יהיה שקול.

2. בית דין של שבעים ואחד

בבית הדין הגדול שבירושלים – הסנהדרין – יש שבעים ואחד דיינים, והמשנה לומדת זאת מזקני המדבר:

סנהדרי גדולה היתה של שבעים ואחד וקטנה של עשרים ושלושה ומנין לגדולה שהיא של שבעים ואחד שנאמ' (במדבר י"א) אספה לי שבעים איש מזקני ישראל ומשה על גביהן הרי שבעים ואחד רבי יהודה אומר שבעים. (א', ו)

נראה שמהבנת הצורך בשבעים זקנים דוקא במדבר, ניתן יהיה לעמוד על משמעות שבעים הדיינים בסנהדרין. הסבר כזה מובא במדרש תנחומא:

א"ל הקדוש ברוך הוא אני מעמיד ממך שבעים שנא' בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה (דברים י') ואני מעמיד מהם שבעים זקנים שנא' אספה לי שבעים איש מזקני ישראל. (תנחומא לך לך יט)

המדרש קושר בין שבעים הזקנים ובין שבעים הנפש מבית יעקב שירדו מצרימה. ירידה זו מהווה את תחלת תהליך הפיכתו של עם ישראל ממשפחת יעקב לעם גדול עצום ורב ("בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבֹתֶיךָ מִצְרָיִם וְעַתָּה שְׁמֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרַב" (דברים י', כב)). שבעים הזקנים, וממשיכי דרכם – שבעים הדיינים בסנהדרין – מהווים נציגות של כלל העם. הדיינים בסנהדרין מיצגים לא רק את דעת תורה אלא גם את העם, ודעתם נחשבת לדעת כלל ישראל.⁷

ראיה לדבר ניתן למצוא בשני ניסוחים מקבילים בדברי הרמב"ם. בהלכות תרומות (א', ב) כותב הרמב"ם ש"ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכיבשן מלך ישראל או

⁷ כך גם מסביר רה"י הרב יעקב מדן (כי קרוב אליך: במדבר. ידיעות ספרים, עמ' 189).

נביא מדעת רוב ישראל וזהו הנקרא כיבוש רבים", ואלו בהלכות מלכים (ה', ו) הוא כותב "כל הארצות שכובשין ישראל במלך על פי בית דין, הרי זה כבוש רבים והרי היא כארץ ישראל שכבש יהושע לכל דבר". מדוע פעם אחת נקט הרמב"ם שכיבוש רבים הוא על דעת רוב ישראל, ואלו אחר כך שָׁנָה לשונו וכתב שכיבוש רבים הוא מדעת בית הדין? מסביר הגר"ד סולוביצ'יק:

בכל מקום דזקוקים אנו לדעת ומעשה רוב ישראל, מעשה סנהדרין גדולה קיים, ויש בכלל מעשה מעשה כל ישראל, וזוהי גזה"כ של "כי הם זקני העם ושוטריהו".

(קובץ חידושי תורה עמ' נ"ב)

דעת בית דין מהווה חלופה שקולה לדעת רוב ישראל, והדבר נלמד מהפסוק "אֶסְפֶּה לִּי שְׁבָעִים אִישׁ" (במדבר י"א, טז).⁸ כדי לא להזקק לדעת כל ישראל ניתן להסתפק בדעת בית הדין, ויש בהסכמתם כדי להחיל על הכיבוש דין כיבוש רבים הנעשה מדעת רוב ישראל. כאמור, בית הדין הגדול מהווים נציגי כל העם, ומכך גם נובע מספר הדיינים. אם כן, הסנהדרין בעלת שבעים ואחד הדיינים מהווה יצוג של העם, ומתוך כך נובע עיקר תפקידה – לשפוט ולדון בענינים הנוגעים לכלל עם ישראל.

3. בית דין של עשרים ושלושה

גם בנוגע לבית דין של עשרים ושלושה המשנה אינה מפרטת מדוע דוקא עשרים ושלושה, אף על פי שמספר זה הוא חריג בעולם ההלכתי. המשנה אינה מסבירה את פשר המספר מיד בעוסקה בדינים הנדונים בפני עשרים ושלושה, אלא רק אגב ההסבר מדוע בבית הדין הגדול יושבים שבעים ואחד דיינים:

ומנין לקטנה שהיא של עשרים ושלושה שנאמר (במדבר ל"ה) 'ושפטו העדה והצילו העדה' עדה שופטת ועדה מצלת הרי כאן עשרים ומנין לעדה שהיא עשרה שנאמר (במדבר י"ד) 'עד מתי לעדה הרעה הזאת' יצאו יהושע וכלב ומנין להביא עוד שלשה ממשמע שנאמר (שמות כ"ג) 'לא תהיה אחרי רבים לרעות' שומע אני שאהיה עמהם לטובה אם כן למה נאמר (שמות כ"ג) 'אחרי רבים להטות' לא כהטייתך לטובה הטייתך לרעה הטייתך לטובה על פי אחד הטייתך לרעה על פי שנים ואין בית דין שקול מוסיפין עליהם עוד אחד הרי כאן עשרים ושלושה.

(א', ו)

⁸ הסנהדרין צריכה להיות כנגד שבעים ואחד הזקנים יחד עם משה רבנו, אך נראה כי התוספת אינה נובעת רק מהלימוד, אלא נוסף דיין על מנת שלא יהא ביתדין שקול.

המשנה מחלקת את הלימוד לשני חלקים – מהיכן לומדים את העשרים, ומהיכן מוסיפים עוד שלשה. את העשרים לומדים בדרשה מהפסוקים – על מנת להרשיע ועל מנת להצדיק נצרכים לפחות עשרה דיינים, הרי עשרים. את שלשת הדיינים הנוספים לומדת המשנה מהצורך שבחיוב נפשות ירבו המחייבים על המזכים לפחות בשנים, נוסף עליהם עוד אחד משום שאין בית־דין שקול, הרי עשרים ושלשה.

הלימוד אמנם נשען על דרשה, אך הוא מבוסס על יסוד הגיוני: כדי להרשיע או לחייב את האדם יש צורך בציבור, עדה, שרואים אותו כזכאי או כחייב. מרגע שנדרשנו לציבור מזכה או מחייב יש דרישות הלכתיות חיצוניות כגון שירבו המחייבים על המזכים בשנים ושלא יהא בית־דין שקול. גם כאן, ניתן ללמוד את הצורך בעשרים ושלשה בלימוד מסברא בלבד, ללא השענות על לימודים מהפסוקים.⁹ יתכן ללמוד כיוון זה מהגמרא:

דנפוק כמה? אילימא מקצתן – דילמא הנך דאיכא גואי קיימי כוותיה, אלא פשיטא – דנפוק כולהו, למאי? אילימא לדבר הרשות – מי מצו נפקי? והכתיב שורך אגן הסהר אל יחסר המזג. אלא פשיטא – לדבר מצוה. (יד:)

הגמרא לומדת איסור על דייני בית הדין הגדול לצאת מבית הדין מן הפסוק: "שֶׁרֶךְ אֶגָן הַסְהַר אֶל יַחְסַר הַמִּזְג" (שה"ש ז', ג). מסביר המאירי את הלימוד:

אלא צריך שישארו כל שעה ושעה לשם עשרים ושלשה והוא שאמרו דרך סמך שורך אגן הסהר ר"ל כחצי גרן וכן אל יחסר המזג ר"ל שלישי הסנהדרין כיון שהוא שלישי המים שהעשרים ושלשה שלישי מלגאו לשבעים ואחד ואף על פי שעודפין שנים מ"מ אין המנין משתלש אלא לעשרים ושלשה. (מאירי שם)¹⁰

כלומר, בסנהדרין הגדולה צריכים לשבת בכל עת לפחות עשרים ושלשה דיינים, המהווים שלישי מבית הדין.¹¹ מכאן ניתן להסיק שמספר הדיינים בבית דין של עשרים ושלשה – הנקרא גם סנהדרין קטנה – נגזר מכמות הדיינים הנדרשת בבית הדין הגדול; בית דין של

⁹ האפשרות שקיים לימוד נוסף מתחדדת לאור דברי הרמב"ם (ה', ג): "ומניין שאין דנין דיני נפשות אלא בעשרים ושלשה, אף על פי שדברי קבלה הן הרי הוא אומר ושפטו העדה והצילו העדה עדה שופטת ועדה מצלת, עדה שופטת והן המחייבין, ועדה מצלת והן המזכין, ואין עדה פחות מעשרה הרי עשרים, ומוסיפין שלשה כדי שלא יהא בית־דין שקול ויהיה בו אחרי רבים להטות".

הרמב"ם מביא את הלימוד לעשרים ושלשה דיינים מהמשנה, אך קודם לכן הוא אומר כי יש מקור נוסף למספר עשרים ושלשה, והוא דברי קבלה, כלומר – "הפירושים המקובלים ממש" (על פי ההקדמה לפירוש המשניות). העולה מדברי הרמב"ם שעל אף שיש למספר דרשה המתישבת עם ההגיון, יש לו יסוד נוסף.

¹⁰ רעיון דומה מובא בקיצור בתוספות (שם ד"ה אל יחסר).

¹¹ כשם שמזיגת היין היא שלישי יין בשני שלישי מים (תוספות שם על פי הגמרא בשבת עז).

עשרים ושלושה מהווה ערכאת ביניים בין בית דין של שלושה לבית דין של שבעים ואחד, ולכן מספר הדיינים שבו נגזר מהיחס שבין שני בתי דין אלה. אנו רואים את בית הדין הגדול כמורכב משלושה 'דיינים', שכל אחד מהם הוא בית דין עצמאי של עשרים ושלושה – הרי ששים ותשעה דיינים, ועליהם הנשיא ואב בית הדין להשלמת בית הדין לשבעים ואחד.

ראיה נוספת לדבר מופיעה במשנה ("א, ב) האומרת שחוץ מבית הדין הגדול של שבעים ואחד, ישבו בירושלים עוד שני בתי דינים של עשרים ושלושה כל אחד. ומבואר בגמרא (פח:): שאם סנהדרין קטנה שבעיר לא ידעה לפסוק בדין, היה הולך האדם אל בית הדין שעל פתח הר הבית. אם גם אלו לא ידעו לפסוק בדינו היה ממשיך אל בית הדין שעל פתח העזרה, ורק לאחר מכן היה ממשיך אל הסנהדרין. יוצא מכך שאדם היה עובר שלש מערכות שונות של עשרים ושלושה עד שהיה מגיע אל בית הדין של שבעים ואחד.¹² ניתן לראות כל מערכת כ'דיין', ולאחר שהאדם עובר שלשה 'דיינים' כאלה (כמעין בית דין של שלושה מורחב), ודינו עודנו שקול ועומד, עובר הוא לידון בפני הרכב הכולל בתוכו את שלשת ה'דיינים' יחד.

ניתן לדייק עוד מכך שהרמב"ם לא קרא לשני בתי הדין של עשרים ושלושה שבירושלים "סנהדרי קטנה" אלא רק "בית דין", בניגוד לשאר בתי דין של עשרים ושלושה להם הוא כן קרא "סנהדרי קטנה". ניתן לומר כי היות שתפקידם של בתי דין אלו אינו אלא להשלים את מנין הדיינים העוסקים בדין טרם הגיעו אל בית דין הגדול לשבעים, אין הם מוגדרים כ"סנהדרי קטנה".

על פי דברינו תבואר תמיהה על מבנה הפרק הראשון במשנה. המשנה מביאה את הדיינים הנדונים בפני שלושה (משניות א-ג); לאחר מכן דנה בבית דין של עשרים ושלושה (משנה ד) ולבסוף בבית דין של שבעים ואחד (משנה ה). ברם, רק לאחר שהיא מסבירה מדוע נצרכים דוקא שבעים ואחד דיינים (משנה ו), היא עוברת להסביר את הלימוד לעשרים ושלושה דיינים. לפי ההסבר שהוצג לעיל, היות שמנין עשרים ושלושה דיינים נלמד ממנין השבעים ואחד המשנה נצרכת להסביר קודם את מקורו של דין שבעים ואחד, ורק לאחר מכן ניתן להסביר מתוך זה את המקור לעשרים ושלושה.

¹² מקום נוסף שבו יש יחס בין עשרים ושלושה לשבעים ואחד אנשים, הוא בפירוט כמות התושבים המינימלית המחייבת להושיב בה סנהדרי קטנה:

המשנה (א', ו) אומרת כי נדרשת כמות של מאה ועשרים אנשים בעיר, והגמרא (יז:): מסבירה כי תשעים ושנים מהם נדרשים לתפקוד בית הדין: כנגד סנהדרין קטנה של עשרים ושלושה ישבו שלש שורות של תלמידים, כאשר בכל שורה ישבו עשרים ושלושה תלמידים. היד רמה (שם ד"ה פיסקא, ובגליון שם) מסביר כי תפקידן של השורות היושבות לפני הסנהדרין הקטנה אינו אלא להשלים הסנהדרין הקטנה לשבעים ואחד דיינים.

ג. היחס בין בתי הדין

מדוע רואה התורה צורך שבדינים שונים ידונו מספר שונה של דיינים? על פניו היינו סוברים שדינים מורכבים יותר ידונו בפני דיינים מומחים או מנוסים יותר, ולא דוקא מול כמות גדולה יותר של דיינים. אכן, ההלכה מבדילה בין דיינים מומחים להדיוטות, ויש מקרים שבהם ניתן להסתפק בדין מומחה אחד מלגו בזוג הדיוטות ואף בשלשה הדיוטות לבדם. ניתן להסביר את פשר חלוקת הדינים בין בתי הדין השונים בשני אופנים:

1. **צמצום החשש לטעות.** ככל שלפסיקה מוטעית יהיה נזק גדול ורחב יותר, נצרכים עוד דיינים על מנת לדון בדבר. סביר להניח שככל שיש יותר דיינים, הסיכוי שרובם יטעו בדין ויפסקו פסיקה מוטעית – יורד.

דיני ממונות ושאר תשלומין אינם גורמים נזק גדול במקרה של טעות, וברוב המקרים אף ניתן לתקן פסק מוטעה על ידי השבת הממון לבעליו המקוריים.¹³ אשר על כן, דינים אלו נדונים בפני שלשה דיינים בלבד. בדיני נפשות ההשלכה חמורה ביותר ולכן נזקקים להם עשרים ושלשה דיינים. כל הדינים הנדונים בפני שבעים ואחד דיינים הם בעלי השלכה משמעותית עוד יותר – נפשות רבים (שבט שהודח או עיר הנדחת), או אישי ציבור שלהרשעתם יש השפעה לאומית.

2. **מעמד הדין וסמכות הדיינים.** בית דין גדול יותר הוא בעל סמכות גדולה יותר משום שהוא מיצג את העם בצורה נרחבת יותר. ככל שהדין בעל חשיבות גדולה יותר יש צורך בבית דין גדול יותר ובעל סמכות גדולה שידון בדבר. הדינים הנדונים בפני שלשה אינם דינים בעלי חשיבות גדולה כל כך ומספיקים עבורם שלשה דיינים בלבד. בדיני נפשות – מתוקף העיסוק בחיי אדם יש צורך בסנהדרין קטנה של עשרים ושלשה. הדינים הנדונים בפני בית הדין הגדול הם דינים שיש להם חשיבות ומשמעות לכלל ישראל, ולכן נדרש בהם ביתדין גדול וסמכותי.

¹³ יש מקרים שבהם השבת הממון תושג על בעל הדין שזכה, ויש מקרים שבהם החובה להחזיר את הממון תושג על הדיין עצמו על שדן דין מוטעה.

1. המעלות בדיינים

שני הסברים אלו מתבטאים בצורה מובהקת במעלות הנדרשות מהדיינים. בגמרא מובאת מימרא בשם ר' יוחנן בדבר מעלות אלו:

אמר רבי יוחנן: אין מושיבין בסנהדרי אלא בעלי קומה, ובעלי חכמה, ובעלי מראה, ובעלי זקנה, ובעלי כשפים, ויודעים בשבעים לשון, שלא תהא סנהדרי שומעת מפי המתורגמן. (זי).

בדבריו של ר' יוחנן מופיעות שש מעלות בדיינים. כל המעלות המובאות נדרשות רק בסנהדרין גדולה או קטנה, אך לא בבית דין של שלשה. בהלכותיו חלק הרמב"ם בין המעלות, והוסיף על גביהן:

אין מעמידין בסנהדרין בין בגדולה בין בקטנה אלא אנשים חכמים ונבונים, מופלגין בחכמת התורה בעלי דעה מרובה, יודעים קצת משאר חכמות כגון רפואות וחשבון ותקופות ומזלות ואיצטגנינות ודרכי המעוננים והקוסמים והמכשפים והבלי ע"ז וכיוצא באלו כדי שיהיו יודעים לדון אותם, ואין מעמידין בסנהדרין אלא כהנים לויים וישראלים המיוחסים הראויים להשיא לכהונה, שנאמר והתיצבו שם עמך בדומין לך בחכמה וביראה וביחס. (רמב"ם ב', א)

בהלכה א' מונה הרמב"ם את הדרישות המחייבות למינוי דיינים ("אין מעמידין אלא") וכולל בהן רק שתיים מהמעלות של ר' יוחנן – בעלי חכמה ובעלי כשפים. על גביהן מוסיף הרמב"ם דרישות רבות נוספות, שלדעתו מהוות כולן גורמים מחייבים במינוי. בהלכה ו מופיעות דרישות נוספות:

כשם שבית דין מנוקין בצדק כך צריכין להיות מנוקין מכל מומי הגוף, וצריך להשתדל ולבדוק ולחפש שיהיו כולן בעלי שיבה בעלי קומה, בעלי מראה, נבוני לחש, ושידעו ברוב הלשונות כדי שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן. (שם ו)

כאן מונה הרמב"ם את ארבע המעלות שלא נמנו בהלכה א', אלא שהן נמנות כדרישות רשות – מוטב שלדיינים תהיינה תכונות אלה, אך זה רק בגדר "צריך להשתדל ולבדוק ולחפש". מה ראה הרמב"ם לחלק בין המעלות של ר' יוחנן? מדוע חלקן מחייבות וחלקן אינן אלא רשות והמלצה?

נראה לומר כי המעלות שמנה הרמב"ם כמחייבות נוגעות ליכולת הבירור והחתימה לאמת של הדיינים. בראש ובראשונה חכמה (שהרמב"ם הפליג בחשיבותה לדיינים ומנאה בפירוט נרחב), וכן חכמת הכשפים הכלולה בשאר החכמות הכלליות שעל הדיינים לדעתן "כדי

שידעו לדון אותם ושיכירו מה הוא כישוף ומה שהוא אינו כישוף וידונו” (ר”ן יז. ד”ה בעלי כשפין). דרישות אלו נועדו למנוע את החשש מטעות.

בהלכה ו עוסק הרמב”ם במעלות התורמות לחיזוק כבוד הדיינים וממילא כבוד בית הדין ומעמדו. כשם שברור שנקיון משאר מומי הגוף איננו תורם להגעה לאמת, כך גם המעלות: בעלי שיבה; בעלי קומה וכו’ אינן נדרשות אלא כדי שהדיינים יזכו לכבוד וליראה, וממילא מוסד בית הדין יתפש כמכובד וכבעל מעמד. כבוד הדיינים כתורם לכבוד בית הדין ומעמדו הוא חשוב ונצרך, אך אין בו כדי להוות דרישת חובה.

אמנם יש לשאול ביחס לידיעת רוב לשונות – לכאורה, כשידעו הדיינים את סיפור המעשה מעצמם ולא מפי מתורגמן ידעו אותו בצורה מהימנה יותר, ומדוע לא כלל הרמב”ם מעלה זו יחד עם מעלות החובה? נראה לומר שאף הצורך במתורגמן פוגם בכבודם של הדיינים – אין זה מכבוד בית הדין שדייניו נזקקים לשירותיו של תורגמן חיצוני, ועל כן גם דרישה זו כלולה בדרישות הרשות, בנוסף לכך שהיא פוגעת בגישה הישירה של הדיינים לאמת. תירוץ נוסף עולה מדברי רש”י (יז. ד”ה מפי המתורגמן), שפירש שהצורך שלא ישמעו מפי התורגמן איננו כדי שידעו את המעשה לאשורו, אלא כדי למנוע חשש הלכתי צדדי של איסור שמיעת עדות “עד מפי עד”. אמנם הדבר לא מוסיף למעלת בית דין, אך גם אין הוא נוגע למהות תפקידם – החתירה לאמת.

2. אין דנין את השבט

תולדה נוספת לחילוק בין מטרות מספר הדיינים (מניעת טעות או הגדרת מעמד הדין), ניתן למצוא בדיון בירושלמי הדין אודות שבט הנדון בבית דין של שבעים ואחד:

איתא חמי שנים אין דנים לא כל שכן שבט. אמר רבי מתניה בנשיא שבטים היא מתניתא.

אמר ר’ ליעזר בחורש שבין שני שבטים היא מתניתא. (ירושלמי א’, ג)

תוהו הירושלמי – כיצד דנים שבט שלם בבית דין אחד? הרי על כל אחד ואחד מבני השבט צריך לדון בפני עצמו. רבי מתניה מתרץ שמדובר בנשיא השבט שחייב מיתה, והוא נדון בפני שבעים ואחד.¹⁴ ואילו ר’ ליעזר מתרץ שמדובר בשני שבטים הדנים ביניהם על חורש שבין שתי הנחלות.¹⁵

¹⁴ קרבן העדה מביא מהבבלי שנשיא השבט נדון בפני שבעים ואחד משום שנאמר “כל הדבר הגדול יביאו אליך” – דבריו של גדול.

¹⁵ בסוגיא המקבילה בבבלי (טו:) רבינא אומר שמדובר בשבט שלם שעבד עבודה זרה.

ניתן לומר כי לפי ר' מתניה סיווג הדינים הוא מפני חשש הטעות – לטעות בדיני נפשות יש מחיר כבד, כל שכן כשמדובר בנשיא שבט ומנהיג ציבור. לפי ר' ליעזר נדונים בפני שבעים ואחד רק דינים הנוגעים לכלל ישראל, ולא לשבט מסוים, ולכן מדובר כאן על חלוקת הארץ. אף שבמקרה של טעות ניתן יהיה להשיב את הגלגל לאחור, חלוקת ארץ ישראל נוגעת לכלל ישראל וחשיבותה המעמדית גדולה ועל כן היא נדונית בפני שבעים ואחד.

3. רב הונא מיכניף ומייתי עשרה

נקודה נוספת הנוגעת במספר הדיינים לצורך מעמדו של הדין או מניעת טעויות מופיעה בסיפור בגמרא על רב הונא:

רב הונא כי הוה אתי דינא לקמיה, מיכניף ומייתי עשרה רבנן מבי רב. אמר: כי היכי דלימטיין שיבא מכשורא.

(ז:)

לדברי רש"י (ד"ה דנמטיין), מספר הדיינים מאפשר את חלוקת האחריות ביניהם: "שאם נטעה ישתלש העונש בין כולנו ויקלו מעלי". לעומתו, הסמ"ע מסביר מעט אחרת את מעשיו של רב הונא, ומבאר כי מספר הדיינים נועד למנוע טעות:

דכשהן מרובים מדקדיקין כולן ויצא הדין לאמיתו יותר.

(סמ"ע ג', יא)

כלומר, ככל שיהיו יותר אנשים בדין¹⁶ יש סיכוי גדול יותר שייגיעו לאמת. הרמב"ם פסק שיש לשאוף לרבות את הדיינים כמה שניתן:

אף על פי שבית דין של שלשה בית דין שלם הוא כל זמן שהן רבים הרי זה משובח, ומוטב שיחתך הדין באחד עשר יותר מעשרה וצריכין שיהיו היושבים כולם שם בבית דין תלמידי חכמים וראויין.

(רמב"ם ב', יג)

הסמ"ע (פרישה חו"מ ג', י) מציין שמלשון הרמב"ם "מוטב שיחתך הדין" (בניגוד ללשון השו"ע "ומוטב שיחתוך הדין"),¹⁷ המתמקדת בדין עצמו, עולה שהוספת הדיינים מטיבה עם הדין. יתכן (על פי דברי הסמ"ע לעיל) שטובת בית הדין היא בירור האמת. לחלופין ניתן להציע שהסיבה לכך היא שהוספת הדיינים מטיבה עם סמכות בית הדין.

ראיה נוספת לכך שבהלכה זו מתמקד הרמב"ם בכבוד הדין, ולא בצורך להגיע לפסיקת אמת חלוטה, היא הדין העולה מלשונו – משמע כי ניתן שישבו בדין גם עשרה, על אף שהם בית-

¹⁶ יש לדייק שרב הונא כנס עמו לאו דוקא דיינים, אלא "עשרה רבנן". כלומר, הענין באנשים נוספים איננו דוקא חכמתם המשפטית של הדיינים, אלא הכמות המספרית שלהם.

¹⁷ בילקוט שינויי נוסחאות במהדורת פרנקל מובאים כתבי יד שאכן מופיע בהם הנוסח "ומוטב שיחתוך הדין", אך במהדורת רמב"ם מדויק לר"י שילת נקט "ייחתך", וכן מובא ברוב כתבי היד.

דין שקול. מכאן נראה שהצורך שלא יהיה בית-דין שקול הוא מהותי מצד הצורך של הדיינים להכריע בדין, אך מצד החשיבות הקיימת והנוצרת בעצם ישיבתם של דיינים מרובים בדין ניתן גם שישבו עשרה.

בכיוון של הוספה לחקר האמת הולך הרב נחום אליעזר רבינוביץ' המבאר את שיטת הרמב"ם באופן שונה:

בית דין של שלושה אין לו דין בית דין קבוע. ברם יש לו מעלה שאם נחלקו הרי תהיה ההכרעה לעולם שנים מול אחד – כלומר, הפסק יצא על פי רוב גדול שהוא כפליים במיעוט. אף על פי כן, הואיל ואין מספר הדיינים קבוע, "כל זמן שהם רבים הרי זה משובח".

ברור הוא שאין מקום לנסות להוסיף דיינים עד שיהיו כ"ג שהרי זה נותן מקום לטעות שמא סנהדרי קטנה הם. נמצא שהמספר הכי גדול שניתן להוסיף הוא עד אחד ועשרים, כיון שצריך שלא יהיה מספר זוגי. מעתה אם הוסיפו עד כ"א ייתכן "שיחתך הדין באחד עשר יתר מעשרה", כלומר ברוב קטן יחסית של רק אחד מול עשרה. אף על פי כן מוטב שתהיה הכרעה על פי רוב קטן יחסית הואיל והרבה דיינים ידונו ויבררו וילבנו את הנושא, מאשר שיצא הפסק ברוב של כפליים אבל כיון שדנו בדבר רק שלושה שמא לא התעמקו מספיק בדיון. (יד פשוטה ב', יג)

הרב רבינוביץ' מסביר שיש מעלה בבית דין של שלשה שיוסיפו לו דיינים, והכמות הגבוהה ביותר שניתן להוסיף היא עד עשרים ואחד דיינים, כדי שלא יבואו לטעות שהוא בית דין של עשרים ושלושה. אשר על כן, מחדש הרמב"ם שמוטב שישב בית דין של עשרים ואחד וההכרעה בו תהיה אחד עשר לעומת עשרה – יתרון קטן באופן יחסי – על פני בית דין של שלשה שההכרעה בו תהיה שנים לעומת אחד – יתרון כפול באופן יחסי. הסיבה לכך היא שגודל בית הדין לא נועד רק לחזק את סמכותו, אלא להגביר את יכלתו להגיע לאמת.

אמנם יתרונו של בית דין גדול הוא ש"הרבה דיינים ידונו ויבררו וילבנו את הנושא", אך ניתן גם לומר שהמעלה היתרה שלו היא הסמכות הגבוהה שיש לבית דין שכזה. סוף סוף מצד החתירה לאמת רובם של המכריעים הוא רוב קטן ויש חשש גדול לטעות בעקבות השוויון בין הדיינים. עם זאת, יש עדיפות לבית דין גדול בעל סמכות גדולה יותר.

ד. סיכום

שתי נקודות מרכזיות עולות בפרק הראשון של מסכת סנהדרין ומלמדות על אופי בתי הדין והיחס ביניהם: טיב מספר הדיינים שבכל בית דין, ופשר סיווגם של הדיינים השונים בין שלשת בתי הדין.

נראה שיש הגיון יסודי העומד מאחורי כל אחד מבתי הדין:

- א. בית דין של שלשה הוא הערכאה הבסיסית ביותר, הנשען על סברא פשוטה של הכרעת רבים מינימלית, יחד עם ההבנה שהצורך בהכרעה הוא צורך מהותי בבית דין ולא צורך טכני (אין בית-דין שקול).
 - ב. בית דין של שבעים ואחד הוא כנגד שבעים זקנים (ועליהם משה רבנו), שבעצמם נבחרו כנגד שבעים נפש שירדו מצרימה, כך שהם מהווים יצוג של כל עם ישראל וביושבם לדון הרי זה כאלו כל העם דן בדבר.
 - ג. בית דין של עשרים ושלשה נגזר מהיחס בין שני בתי הדין, ולמעשה הוא מהווה שליש מבית דין של שבעים ואחד – כך שבית דין של שבעים ואחד מורכב משלשה 'דיינים' של עשרים ושלשה דיינים כל אחד, לבד מהנשיא ומאב בית הדין.
- תתכנה שתי הבנות בנוגע לצורך לדון בבית דין גדול יותר דינים חמורים יותר:
- א. חשש מטעות – ככל שיש יותר דיינים, גדל הסיכוי להגיע לאמת ולהנצל מטעות.
 - ב. מעמד הדין וסמכות הדיינים – דין חשוב יותר דורש סמכות נרחבת הנוצרת על ידי בית דין גדול יותר.

לכל אורך המאמר קרא וסברא משמשים בערבוביה. בכל אחד מבתי הדין מופיעה דרשה מהפסוק, פעמים על דרך הפשט פעמים על דרך הדרש, ובכל זאת קיים גם נימוק אנושי-הגיוני, המראה איך מאחורי הדרשות טמון גם יסוד הנשען על סברא ושכל ישר. אף בסיווג הדיינים בין בתי הדין השונים פעמים נוקטת הגמרא בדרשה מהפסוק, ואיננה מסתפקת בלימוד על דרך הסברא. מה פשר שילוב זה?

נראה, כי הדבר מרמז על שני היסודות הקיימים בתפקידו ובסמכותו של בית הדין – מחד גיסא היסוד הא-להי: "דיינים נקראים א-להים", ומאידך גיסא היסוד האנושי: "אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות" (ו). אשר על כן, בתוך היסודות הבסיסיים ביותר בבית הדין טמון השילוב בין התוקף הא-להי מדרשת הפסוק, לתוקף האנושי מהסברא הפשוטה. תפקידו של הדיין הוא להשליט סדר ושלוש בין אדם לחברו, אך יש במעשיו ופסיקתו משום השראת שכינה א-להית:

כל דין שדן דין אמת לאמיתו משרה שכינה בישראל שנאמר א-להים נצב בעדת א-ל
בקרב א-להים ישפט. (ז).